

Dysleksi i fagskolen

– en veileder til individuell tilrettelegging

universell*

Innhold

Om veilederen	3
Hva er dysleksi?	5
Dysleksibegrepet	6
ADHD og dysleksi	6
Forekomst i høyere utdanning	7
Lovkrav - Individuell tilrettelegging	8
Uforholdsmessig byrde	9
Egnet individuell tilrettelegging	9
Inkluderende læringsmiljø	10
Universell utforming av læringsmiljø	11
Krav om handlingsplan	12
Funksjonsnedsettelse	12
Studenter med særskilte behov	13
Funksjonshemming	13
Behov for individuell tilrettelegging	14
Dokumentasjon av nedsatt funksjonsevne	16
Tilretteleggingstiltak for lese- og skrivevansker	16
Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB)	18
Datahjelpemidler	18
Standardiserte løsninger for individuelle behov	20
Likeverdige opplærings- og utdanningsmuligheter	20
Faglige krav	21
Fagskolens plassering av tilretteleggingsansvaret	22
Samarbeid student – fagskole	23
Opplyse om funksjonsnedsettelse («disclosure»)	23
Utredning av studenter med lese- og skrivevansker	25
Dysleksi Norges faglige retningslinjer	26
Ikke-utredete studenter	26
Eksempler på kartleggingsverktøy	27

Om veilederen

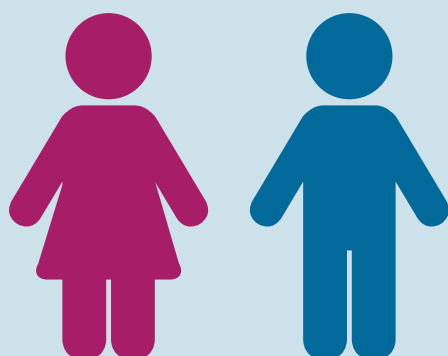
Denne veilederen retter seg mot ansatte i fagskolen og har som mål å gi økt kunnskap om hvordan individuell tilrettelegging for studenter med dysleksi kan ivaretas.

Målet er også å bidra til økt forståelse for hva lovkravene om individuell tilrettelegging omfatter, samt gi innspill til hvordan fagskolene kan styrke innsatsen på tilretteleggingsområdet.

Universells læringsmiljøundersøkelse blant studenter ved 20 fagskoler viste at mange studenter med tilretteleggingsbehov ikke kjenner til hvilke tilretteleggingsmuligheter de har. Undersøkelsen viste at blant studentene med funksjonsnedsettelse, utgjør de med lese-

og skrivevansker en stor gruppe. Den store negative betydningen lese- og skrivevansker har for studiegjennomføring peker mot et behov for å spre kunnskap om hvilken tilrettelegging fagskoler kan gi for denne studentgruppen.

Gjennom lovendringer høsten 2019 ble retten til individuell tilrettelegging for studenter med funksjonsnedsettelse og særskilte behov styrket. Tilrettelegging omfatter både lærested, undervisning, læremidler og eksamen.

Anslagsvis 5-10 % av Norges befolkning har spesifikke lese- og skrivevansker, kalt dysleksi.*

* Det er like mange jenter og gutter som har dysleksi.

Hva er dysleksi?

Dysleksi Norge er en interesseorganisasjon for alle med lese- og skrivevansker, matematikkvansker og språkvansker.

Dysleksi Norge definerer dysleksi slik:

- Dysleksi er en spesifikk lærevanske som gjør det vanskelig å tilegne seg funksjonell lese- og skriveferdighet. Typiske kjennetegn er derfor omfattende vansker med ordavkoding og staving, i tillegg til vansker med andre språkrelaterte ferdigheter. Mest vanlig er vansker med fonologisk prosessering, hurtig benevning og fonologisk korttidsminne. Noen har også vansker med prosesseringshastigheten og automatiseringsevnen. Vanskene avviker fra personens øvrige kognitive ferdigheter.
- Dysleksi er en medfødt disposisjon som er livsvarig.
- Vanlige undervisningsmetoder er som oftest ikke effektive, men konsekvensene av vansken kan bli mildere ved tilpasset og spesifikk trening, inkludert bruk av datahjelpemidler og støttende veiledning.
- Vansken kan best forstås som et kontinuum, og det er ingen klar grense mellom svake avkodingsferdigheter og dysleksi.

Det er med andre ord store individuelle variasjoner i hvordan vanskene arter seg for personer med dysleksi. Har du møtt én person med dysleksi, har du møtt én.

Dysleksibegrepet

Det er ingen sentrale retningslinjer for hvordan dysleksibegrepet skal benyttes. Dysleksi brukes både som en diagnosebetegnelse og som en funksjonsbeskrivelse.

Det er ingen absolutte krav knyttet til hvem som kan stille en diagnose, men utredere vil foruten nødvendig faglig og klinisk kompetanse, normalt ha utdanning som spesialpedagog, logoped eller psykolog.

Diagnostisering av dysleksi skjer etter en sakkyndig utredning, og i diagnosesystemet ICD-10 som brukes i Norge, vil det kunne føre fram til diagnosen F81.0 *Spesifikke lese- og skrivevansker*, som inkluderer *utviklingsmessig dysleksi*.

Anslagsvis 5-10 % av Norges befolkning har spesifikke lese- og skrivevansker, kalt dysleksi.

Verdt å merke seg:

- Begrepene dysleksi og spesifikke lese- og skrivevansker brukes gjerne synonymt.
- Dysleksi forekommer uavhengig av intelligensnivå.
- Det er ingen klar sammenheng mellom lesevansker og matematikkvansker, men lesevansker alene kan gjøre matematikk vanskelig.
- Mestringsutfordringer kan påvirke selvfølelsen og bety en tilleggsbelastning for mange med lese- og skrivevansker.

ADHD og dysleksi

Ifølge International Dyslexia Association (<https://dyslexiaida.org/>) er det estimert at 30 % av de som har dysleksi også har ADHD. Det betyr imidlertid ikke at det ene forårsaker det andre. Lesingen for en med dysleksi karakteriseres gjerne av manglende flyt og vansker med nøyaktighet. Lesevanskene for en med ADHD kan innebære utfordringer med tegnsetting, avslutning av setninger, eller å miste

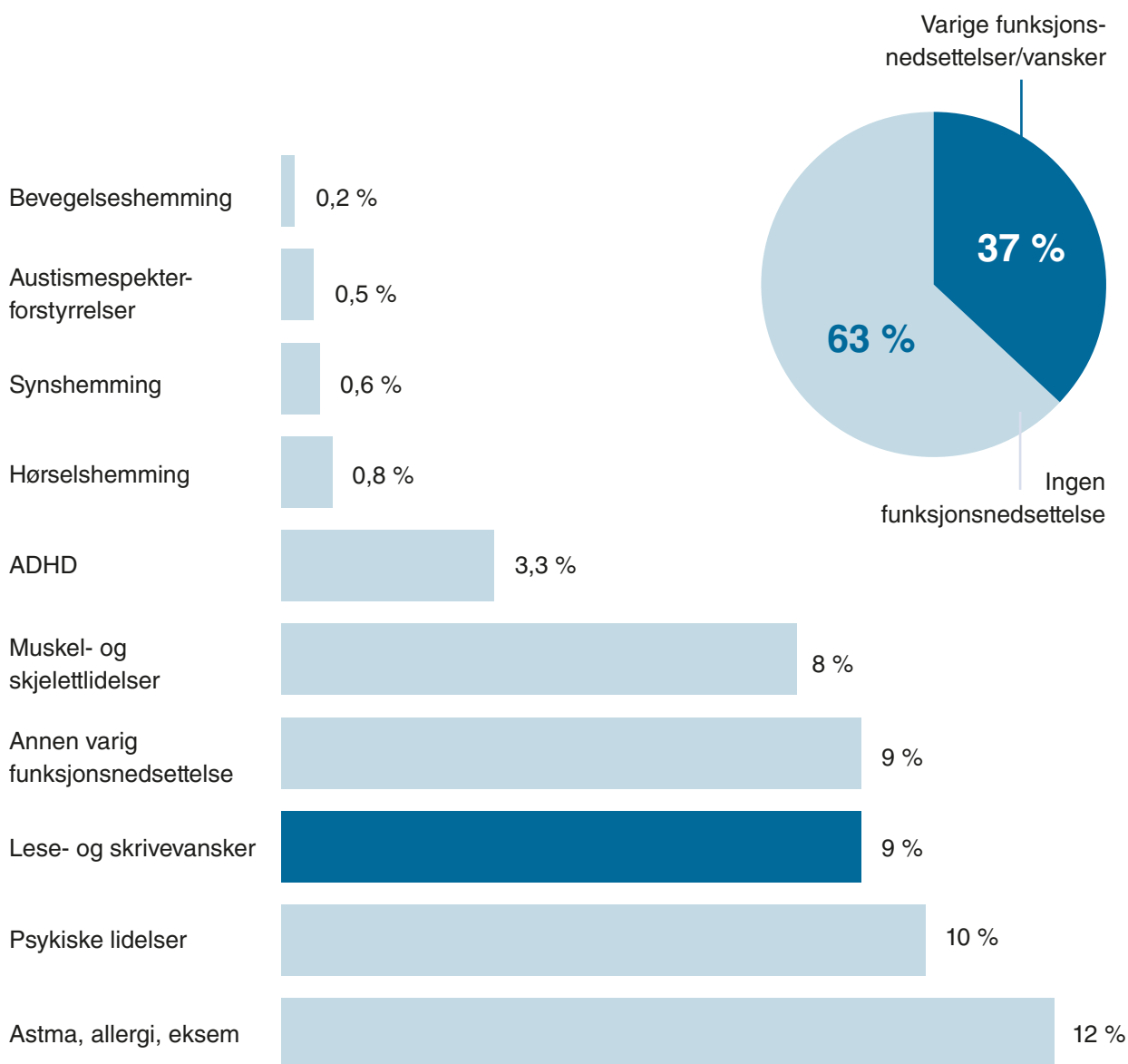
tråden i teksten. Disse vanskene kan innvirke negativt på forståelse av tekst hos både en person med ADHD og en med dysleksi. Når det gjelder skrijving vil en person med dysleksi ha betydelige problemer med staving, grammatikk, korrigerer av feil, samt organisering av teksten. En person med ADHD kan i skrijvingen ha vansker med korrigerer og organisering.

Forekomst i høyere utdanning

I 2012 gjennomførte Universell en læringsmiljøundersøkelse blant 7 universiteter og høyskoler. 3,5 % svarte her at de har lese- og skrivevansker, mens 1,7 % oppga lidelser kjennetegnet ved kognitive vansker; som ADHD. I Universells læringsmiljøundersøkelse blant 20 fagskoler i 2018 svarte 9 % at de har lese- og skrivevansker og 3,3 % at de har ADHD.

I læringsmiljøundersøkelsen for fagskolen oppga 37 % av studentene at de har en varig funksjonsnedsettelse. Blant studentene med funksjonsnedsettelse har 12 prosentpoeng flere funksjonsnedsettelse. Studenter med flere funksjonsnedsettelse utgjør 3 % av fagskolestudentene samlet sett.

Fordeling på diagnosegrupper blant de 37 % av fagskolestudentene som oppgir å ha funksjonsnedsettelse (%. Flere svar mulig)

Lovkrav - Individuell tilrettelegging

Tilretteleggingsbestemmelsene i fagskoleloven og universitets- og høyskoleloven er identiske fra 1. august 2019. Sektorlovgivningen ble da endret for å harmonere bedre med likestillings- og diskrimineringslovens bestemmelse om tilrettelegging for studenter med funksjonsnedsettelse.

Læringsmiljøparagrafen, §15 i Lov om høyere yrkesfaglig utdanning, gir studenter med funksjonsnedsettelse og studenter med særskilte behov, rett til egnet individuell tilrettelegging av lærested, undervisning, læremidler og eksamen.

Det er vesentlig å være oppmerksom på tilretteleggingsbehovet i den daglige studiesituasjonen, og ikke bare den unntakssituasjon som eksamen representerer.

Formålet med tilretteleggingsplikten er å sikre like muligheter, ikke å stille studenter med funksjonsnedsettelse eller studenter med andre

særskilte behov bedre enn andre studenter, eller å gi dem særlige rettigheter. For at vi skal oppnå likebehandling, må det iverksettes konkrete tiltak tilpasset behovene til den enkelte student.

Tilretteleggingen skal ikke føre til en reduksjon av de faglige kravene som stilles i den enkelte utdanningen. Det medfører at tilretteleggingsplikten også er knyttet til den enkelte utdanningen og det er derfor ikke nødvendigvis automatikk i type tilrettelegging som kan gis. Tilretteleggingstiltak følger ikke studenten ved bytte av studium eller institusjon.

I fagskolenes vurdering av sitt tilretteleggingsansvar skal det ikke tas hensyn til de helsekrav som eventuelt gjelder for ansettelse i de aktuelle yrkene utdanningen kan føre til. Tilretteleggingsmuligheter på en framtidig arbeidsplass er utenfor utdanningsinstitusjonenes mandat.

Uforholdsmessig byrde

I forarbeidene til fagskoleloven presiserer departementet at siden offentlige fagskoler i hovedsak er finansiert over statsbudsjettet og private fagskoler baserer seg på en kombinasjon av offentlig støtte og privat betaling, skal det mye til for at fagskolene skal kunne avslå individuell tilrettelegging med henvisning til at dette vil medføre en *uforholdsmessig byrde*.

Retten gjelder tilrettelegging som ikke innebærer en uforholdsmessig byrde for utdanningsinstitusjonen. Denne begrensningen er i forarbeidene til loven beskrevet som en «sikkerhetsventil» som ikke skal tolkes for vidt.

Det skal ikke foretas en tradisjonell «kostnad-nytte vurdering». I utgangspunktet må man akseptere at individuell tilrettelegging medfører økte kostnader. Det må også tas med i vurderingen om andre kan ha nytte av tiltakene i form av bedret tilgjengelighet og om offentlige støtteordninger vil dekke deler av kostnadene.

Ved at uforholdsmessig byrde beskrives som en «sikkerhetsventil» – samt en generell aksept for at tilrettelegging medfører kostnader – er vurderingen om noe er en uforholdsmessig

byrde for fagskolen ikke en integrert del av saksbehandlingen i tilretteleggingsaker, men noe som kan gjøre seg gjeldende der hvor det av og til er uenighet mellom institusjonens tilbud og studentens ønsker – mest aktuelt i forbindelse med klagebehandling.

Det er den enkelte fagskole som må vurdere hva som er en uforholdsmessig byrde. I denne vurderingen skal det legges særlig vekt på 1) tilretteleggingens effekt for å fjerne barrierer for disse studentene, 2) kostnadene ved tilretteleggingen og 3) institusjonens ressurser.

Det må vurderes skjønnsmessig om utformingen eller tilretteleggingen medfører en uforholdsmessig byrde. I en illustrerende sak fra Diskrimineringsnemda (sak 19/135) vurderte nemda at det ikke kunne betraktes som uforholdsmessig byrde å la en student med en kronisk søvnsykdom få en egen eksamensoppgave 3-4 timer senere enn de andre. Nemda la ikke avgjørende vekt på institusjonens anførsler om at tilretteleggingen er kostbar.

Egnet individuell tilrettelegging

Tilretteleggingsbestemmelsen i høyere utdanning krever at tilretteleggingen må være 'egnet'. Dette innebærer at krav om konkrete tilretteleggingstiltak må vurderes i forhold til den enkelte personen med nedsatt funksjonsevne. Det skal foretas en vurdering av tilretteleggingstiltaket opp mot situasjonen, behovet og nytten for den som har et tilretteleggingsbehov.

På samme måte som at studenter med samme diagnose (funksjonsnedsettelse) i ulik grad vil oppleve funksjonshemming, vil det som fungerer kompensere for én student, ikke nødvendigvis være egnet tilrettelegging for en annen student med samme diagnose.

Inkluderende læringsmiljø

Det følger av fagskolelovens læringsmiljøparagraf (§15) at fagskolen i samarbeid med studentorganet skal legge til rette for et godt og inkluderende læringsmiljø. I kortform kan en betrakte begrepet læringsmiljø som 'alle faktorer som kan påvirke studentenes læring'.

Det er gjerne nyttig å spesifisere begrepet læringsmiljø ytterligere for å synliggjøre hvilke områder fagskolen og studentorganet må rette innsatsen:

Fysisk læringsmiljø:

bygninger og omgivelser – universell utforming

Psykososialt læringsmiljø:

mellommenneskelige forhold – trivsel og samhandling

Organisatorisk læringsmiljø:

system for tilbakemelding og medvirkning – kvalitetssystem

Digitalt læringsmiljø:

grensegangen mellom læringsprosesser, pedagogikk og teknologi

Pedagogisk læringsmiljø:

form, innhold og rammer for den pedagogiske aktiviteten som påvirker studentenes læring.

Disse inndelingene er ikke helt entydige, men har til felles at de berører studentenes studiesituasjon.

Universell utforming av læringsmiljø

Det følger også av fagskolelovens læringsmiljøparagraf (§15) at læringsmiljøet skal være utformet etter prinsippet om universell utforming:

Universell utforming er utforming av produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpassing og spesiell utforming.

Universell utforming og individuell tilrettelegging er to ulike strategier for å oppnå inkludering:

Tilrettelegging kan skje både gjennom generelle tiltak overfor hele studentgruppen eller gjennom spesifikke tiltak rettet kun mot den aktuelle studenten.

Hensikten med universell utforming er å unngå særløsninger, og at kostnader knyttes til individuelle behov. Retten til individuell tilrettelegging skal fungere som et supplement der nedbyggingen av samfunnsskapt barrierer ikke fullt ut er tilstrekkelig.

Universell utforming vil ikke løse ethvert behov i enkelttilfeller for personer med funksjonsnedsettelse og universelt utformede løsninger skal likevel ikke utelukke individuell tilrettelegging for mennesker med nedsatt funksjonsevne når det er behov for det.

Forholdet mellom de to inkluderingsstrategiene universell utforming og individuell tilrettelegging kan illustreres slik:

Universell utforming

- av de ordinære løsningene på lærestedet

- Proaktivt - forebyggende aktivitet

Utformet for alle - bedre kvalitet for alle

Eksempler universell utforming av undervisning:

- Gjøre presentasjoner tilgjengelig før/etter undervisningsøkt
- Organisert lyd- eller videoopptak av undervisning
- Alle studenter kan velge hvordan de demonstrerer sin kunnskap

Individuell tilrettelegging

- der universell utforming ikke er tilstrekkelig

- Reaktivt – når et behov har oppstått

Tilpasset den enkelte – kompenserer for nedsatt funksjonsevne

Eksempler tilrettelegging av undervisning:

- Enkeltstudent får tilgang til presentasjonen eller får notathjelp
- Enkeltstudent får ta lydopptak/ videoopptak av undervisning
- Enkeltstudent får alternativ eksamensform

Krav om handlingsplan

I forarbeidene til fagskoleloven ligger det en klar forventning fra Kunnskapsdepartementet om at alle fagskoler skal ha en handlingsplan for universell utforming og individuell tilrettelegging:

Utdanningsinstitusjonene har ansvar for at alle studenter har et godt og inkluderende læringsmiljø av høy kvalitet. Det innebærer blant annet at de skal sikre at også studenter

med funksjonsnedsettelse og studenter med andre særskilte behov får kvalitetssikrede tilbud og tjenester tilpasset deres behov. Universell utforming er til nytte for hele studentmassen. Alle læresteder skal derfor ha handlingsplaner for universell utforming og individuell tilrettelegging for studenter som trenger det.

Prop. 89 L (2018 – 2019) Endringer i universitets- og høyskoleloven og fagskoleloven, s. 30.

Funksjonsnedsettelse

Med nedsatt funksjonsevne menes tap av eller skade på en kroppsdel eller i en av kroppens funksjoner. Det kan for eksempel dreie seg om nedsatt bevegelses-, syns- eller hørselsfunksjon, ulike funksjonsnedsettelser på grunn av allergi, hjerte- eller lungesykdommer, ulike psykiske lidelser og ulike former for nedsatt kognitiv funksjonsevne. Nedsatt kognitiv funksjonsevne innebærer redusert evne til mentale prosesser som språk, hukommelse, informasjonsbearbeidelse, problemløsning og ervervelse av kunnskap. Begrepet nedsatt funksjonsevne omfatter også psykiske lidelser. Diagnoser innenfor autismespekteret, sittehemninger og kroniske sykdommer kan også omfattes av begrepet *nedsatt funksjonsevne*.

Funksjonsnedsettelse deles gjerne inn etter diagnosegrupper (f.eks. lese- og skrivevansker, psykiske lidelser, cerebral parese), men samme diagnose vil ha ulik individuell betydning.

Noen har store lese- og skrivevansker; andre har mindre vansker, men tilfredsstillende likevel kriteriene for diagnosen lese- og skrivevansker.

Behovet for tilrettelegging som følge av nedsatt funksjonsevne må være av en viss styrke og varighet for å begrunne et krav om individuell tilrettelegging. Marginale eller forbigående behov, for eksempel en kortvarig nedsatt funksjonsevne, vil som hovedregel ikke utløse noen plikt til individuell tilrettelegging.

Tidligere har det kunne blitt tolket at for eksempel skade av midlertidig art, som et brukket ben, som hovedregel ikke har utløst en plikt til tilrettelegging. Med den nye tilretteleggingsbestemmelsen legger Kunnskapsdepartementet til grunn at slike tilfeller vil kunne falle inn under begrepet «særskilte behov», som gir rett til individuell tilrettelegging etter fagskoleloven og universitets- og høyskoleloven.

Studenter med særskilte behov

Fagskolelovens tilretteleggingsbestemmelse inkluderer både studenter med funksjonsnedsettelse og studenter med særskilte behov. Med *særskilte behov* legges det til grunn at også fysiske, psykososiale eller læringsmessige utfordringer av mer midlertidig art vil kunne være inkludert av tilretteleggingsplikten, slik som for eksempel et beinbrudd, behov for å amme, eller omsorgsansvar for mindreårige barn. Særskilte behov innebærer imidlertid at behovet må

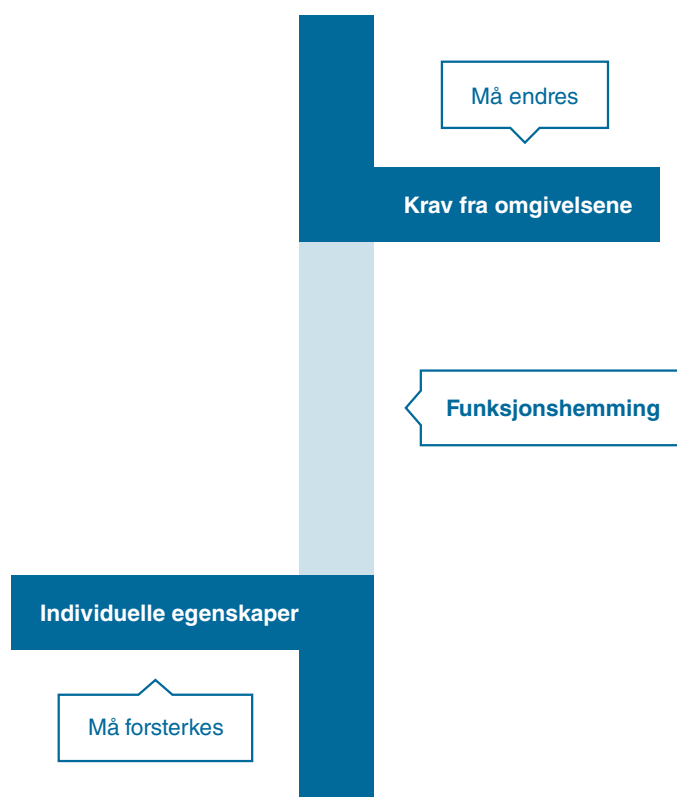
være av en vesentlig karakter. For eksempel vil ikke ethvert beinbrudd nødvendigvis innebære at studenten vil ha et særskilt behov for tilrettelegging. Videre vil man ikke alltid kunne kreve tilrettelegging ved omsorg for mindreårige barn. Institusjonen må vurdere hvert enkelt tilfelle, og i vurderingen må den blant annet ta hensyn til institusjonens muligheter for tilrettelegging, likebehandling og hvilken byrde studenten står overfor.

Funksjonshemming

Med den nye likestillings- og diskrimineringsloven fra 2018 fastslås det at begrepene 'nedsatt funksjonsevne' og 'funksjonsnedsettelse' er synonyme. Loven skal bidra til å bygge ned funksjonshemmende barrierer og hindre at nye skapes.

Forståelsen av hvordan funksjonshemming oppstår, har i et historisk perspektiv gått fra en medisinsk modell hvor funksjonshemmingen forankres i individets medisinske diagnoser, til en relasjonell modell hvor funksjonshemming ses som et spillingsproblem mellom individ og omgivelser – en funksjonshemming oppstår når det er et misforhold mellom en persons forutsetninger og omgivelsenes utforming eller krav til funksjon.

Det er gjerne ikke et spørsmål om en person med funksjonsnedsettelse opplever funksjonshemming eller ikke, men i hvilken grad. Funksjonsnedsettelse er individuelle forhold som sammen med omgivelsenes krav eller utforming bidrar til at funksjonshemming kan oppstå.

Behov for individuell tilrettelegging

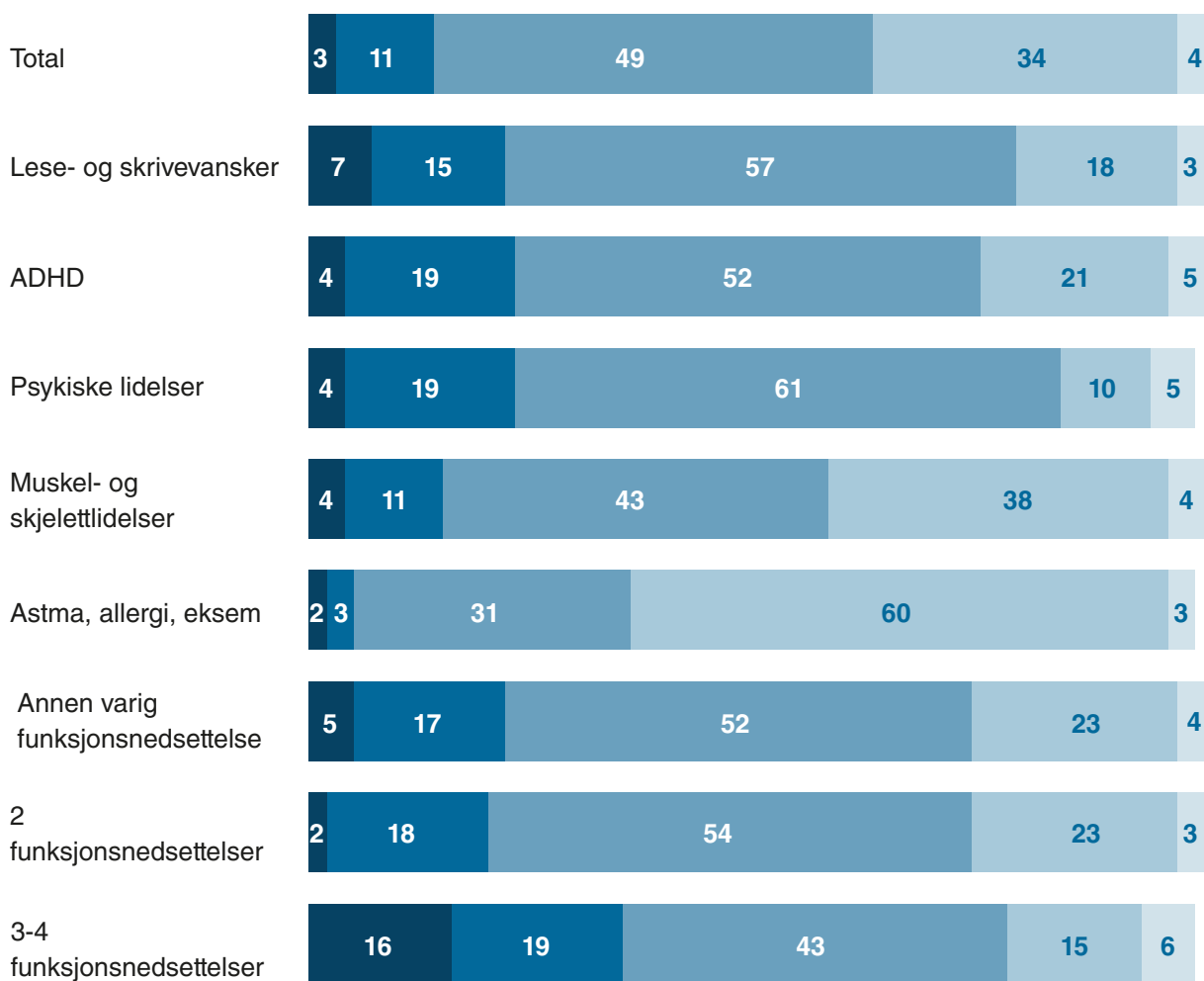
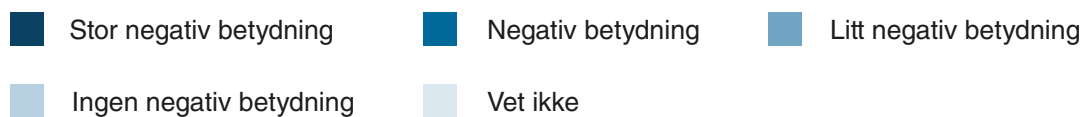
Universells læringsmiljøundersøkelse for fagskolen i 2018 viser at langt fra alle med nedsatt funksjonsevne selv anser ha et behov for individuell tilrettelegging. 37 % av alle fagskolestudentene oppgir at de har funksjonsnedsettelse. 11 % av alle fagskolestudentene sier de har behov for individuell tilrettelegging. Bare 6 % har kjennskap til konkrete tilretteleggingstiltak ved sin fagskole og kun 4 % av fagskolestudentene har benyttet et tilretteleggingstiltak.

I læringsmiljøundersøkelsen for fagskolen framkommer det at foruten studentene med flere funksjonsnedsettelse, er det studentene med lese-/ skrivevansker, ADHD, samt

psykiske lidelser som i størst grad oppgir at funksjonsnedsettelsen har negativ betydning for studiegjennomføring. Dette er et sentralt moment når det gjelder hvor store ressurser den enkelte fagskole setter inn på tilretteleggingsarbeidet. Utforming av et godt læringsmiljø for store grupper krever ikke nødvendigvis kostbare tiltak i det fysiske læringsmiljøet.

14 % av fagskolestudentene med varige funksjonsnedsettelse sier dette har en klar negativ betydning for muligheten til å studere. De som har astma/ allergi/ eksem rapporterer i liten grad om negativ betydning av dette for deres mulighet til å studere.

Hvilken betydning har funksjonsnedsettelse for din mulighet til å studere? (%)

Dokumentasjon av nedsatt funksjonsevne

Den som fremsetter et krav om individuell tilrettelegging må kunne dokumentere at vedkommende har nedsatt funksjonsevne og eventuelle behov. Dokumentasjonen skal ha relevans ved en vurdering av behov for individuell tilrettelegging. Krav til dokumentasjon skal ikke gå lenger enn det som er nødvendig for å vurdere behovet for individuell tilrettelegging.

Det er imidlertid et grunnleggende prinsipp at retten til individuell tilrettelegging kommer som følge av hjelpebehov og vansker, ikke av diagnosen i seg selv. Det må fremgå tydelig av dokumentasjonen hvilken ulempe funksjonsnedsettelsen/ helseproblemet medfører.

Individuell tilrettelegging har som formål å oppveie de ulemper studentens nedsatte funksjonsevne medfører i utdanningen. Den dokumenterte funksjonsnedsettelsen skal avhjelpes, uten at studenten gis særfordeler. Dokumentasjonen må være utfyllende nok til å kunne vurdere behovet for tilrettelegging.

Det er den enkelte fagskoles vurdering som må ligge til grunn for den tilrettelegging som gis. Dokumentasjon som er nødvendig for å vurdere behovet for individuell tilrettelegging vil normalt være attest/ uttalelse/ erklæring/ utredning fra lege, behandler eller sakkyndig. Det kan ikke forventes at dokumentasjonen inkluderer anbefalinger om konkrete tilretteleggingstiltak. På samme måte som at fagskolen ikke

kan forventes ha fullstendig oversikt over tilretteleggingsmuligheter en yrkesutøver kan ha på en fremtidig arbeidsplass, kan utreder/ behandler heller ikke forventes ha fullstendig oversikt over de tilretteleggingsmuligheter studentene kan ha i utdanningen i lys av faglige krav.

I høyere utdanning er gjerne eksamenstilrettelegging formalisert gjennom standardiserte rutiner og søknadsskjema inntatt i institusjonens studieforskrift. Vedtak og informasjon om klageadgang er normen. Tilrettelegging av lærested, undervisning og læremidler behandles oftere som en dialogbasert utredningsprosess uten forhåndsdefinerte rammer for mulige tilretteleggingstiltak. Samtaler mellom fagskolen og studenten omkring tilretteleggingsbehovet vil være «søknaden» om individuell tilrettelegging.

Muntlige avtaler om tilrettelegging gjør det vanskelig for studentene å klage på manglende tilrettelegging. Når tilretteleggingsbehovet er vurdert skal studenten få et svar i form av et enkeltvedtak. Det er ingen bestemte formkrav til et enkeltvedtak, men det er krav til begrunnelse. Unntatt når en søknad innvilges og det ikke er grunn til å tro at studenten vil være misfornøyd med vedtaket. Avgjørelsen, sammen med beskrivelse av klageretten, skal være skriftliggjort og grunnlagt.

Tilretteleggingstiltak for lese- og skrivevansker

Tilretteleggingsbestemmelsen i fagskoleloven sikrer studentene rett til egnet individuell tilrettelegging av lærested, undervisning, læremidler og eksamen. Den enkelte fagskole er ansvarlig for at den nødvendige bredden av tilretteleggingstiltak kommer på plass.

Universells læringsmiljøundersøkelse for fagskolen i 2018 gir indikasjoner på hvilke tilretteleggingstiltak som kan bidra til å kompensere for funksjonsnedsettelsen i studiesammenheng:

Når det gjelder individuell tilrettelegging, hvilke av disse tiltakene mener du kan være til hjelp for deg?

(%. Sortert synkende etter andelen som mener at tiltaket kan være til hjelp. Flere tiltak mulig.)

	Lese- og skrivevansker
Ekstra tid på eksamen	66
Tilrettelagt eksamen	42
Digitale hjelpemidler for lesing/ skriving	37
Pensum i elektronisk format eller lydbok	29
Notathjelp eller opptak av undervisning	29
Ekstra oppfølging fra ansatte	25
Fleksibilitet mht. oppmøte og/eller innleveringsfrister	21
Eget/mindre rom på eksamen	17
Assistent/ mentor	11
Redusert studieprogresjon	10
Tilrettelagt leseplass på skolen	5
Tilrettelagt praksisperiode	2
Hvilerom på skolen	1

‘**Tilrettelagt eksamen**’ er et samlebegrep som kan omfatte flere tilretteleggingstiltak, som:

- Bruk av pc på skriftlig eksamen
- Digitale hjelpemidler på eksamen (lese- og skrive støtteprogram, talesyntese (tekst-til-tale))
- Opplest oppgavetekst (lydfil eller vha. talesyntese)
- Mulighet til å ta utskrift under eksamen
- Anonym dysleksiattest:
En attest som vedlegges eksamen hvor sensor blir gjort oppmerksom på at eksamenskandidaten har dokumentert dysleksi/lese- og skrivevansker, samt informasjon om hvilke utfordringer dysleksi kan gi. Det oppfordres til at det ikke legges vekt på rettskriving ved sensurering av besvarelsen.
- Lyd (musikk/ white noise etc.)
- Skrivehjelp/ sekretær
- Utvidet ekstra tid (når lese- og skrivevanskene er spesielt utfordrende, eller som hviletid)
- Støttet muntlig eksamen (umiddelbart etter skriftlig eksamen: gjennomgang av besvarelse sammen med faglærer, med mulighet for å gi utfyllende svar)
- Andre alternative vurderingsformer (f.eks omgjøre skriftlig eksamen til muntlig)

‘**Eget/ mindre rom på eksamen**’ er erfaringsvis ofte etterspurt og derfor skilt ut som egen kategori.

- For noen kan mindre rom være bedre enn enerom.

‘**Ekstra oppfølging fra ansatte**’ er ikke spesifisert til å gjelde enten faglærer eller administrasjonen/ rådgiver. Slik støtte kan eksempelvis omhandle:

- få presentasjoner/ læringsmateriell i forkant av undervisning (hvis dette ikke praktiseres for alle)
- veiledning og bistand knyttet til mestring av studiesituasjonen/ studieteknikk/ planlegging/ organisering.

‘**Assistent/mentor**’ vil primært være rettet mot de som har utdanningen som tiltak gjennom NAV. Innholdet i støtten avtales individuelt og omhandler gjerne:

- Personlig oppfølging knyttet til strukturering av studiehverdagen
- Gjennomgang og repetisjon av fagstoff
- Veiledning- og sosial støtte i studenttilværelsen

Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB)

Alle som har vansker med å lese trykt tekst og vanlige bøker på grunn av funksjonsnedsettelse eller sykdom, kan få lånerett hos Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB).

Årsaker til nedsatt leseevne kan eksempelvis være dysleksi og andre lesevansker, samt ADHD.

Lånerett innebærer adgang til å låne lydbøker som allerede er produsert. Produksjonsretten gjelder personer som er blinde eller har sterkt nedsatt syn.

For å få tilgang til lydbøker må studenten sende inn et innmeldingsskjema som ligger tilgjengelig på NLBs nettsider. Studentens egenerklæring inkluderer å kunne framlegge dokumentasjon på lesevansker dersom NLB ber om det.

De fleste studieøkene produseres med syntetisk tale. I disse økene følger bokteksten med, slik at studenten kan lytte og følge teksten parallelt på skjerm.

NLBs lydbøker kan lyttes til på mobil, nettbrett, PC/Mac/Chromebook eller DAISY-spiller.

Datahjelpemidler

Utover stavekontroll og grammatikkontroll som finnes i de fleste tekstbehandlingsprogram, inkluderer lese- og skrivestøtteprogrammer for personer med dysleksi gjerne talesyntese (tekst-til-tale), ordprediksjon og ordbok.

Kompenserende programvare er ment å skulle utligne mange av problemene dyslektikere har. Noen har vansker med å skrive meningsfulle tekster uten dem, mens andre får det til, men må bruke mer tid og resultatet vil være preget av dårligere språkføring enn om de hadde hjelpemidlene tilgjengelige. Det er problematisk hvis studentene, på eksamen, må klare seg uten hjelpemidlene de er vant til å benytte i andre skrivesammenhenger; eller om de på eksamen må bruke annen programvare enn de er vant til.

Lese- og skrivestøtteprogram som tilretteleggingstiltak i studiesituasjonen forutsetter

som regel at studenten selv har skaffet tilgang til slike datahjelpemidler. Studenter kan søke NAV Hjelpemiddelsentral om programvare, hvor dokumentasjon må være signert av PP-tjeneste, logoped eller lignende. Noen læresteder har anskaffet egne lisenser til utlån.

Både NAVs hjelpemiddeldatabase (hjelpemiddeldatabasen.no) og Dysleksi Norge (dysleksinorge.no) har beskrivelser av ulike programmer, som: Lingdys, Textpilot, CD-ORD, IntoWords, AppWriter.

Utfyllende informasjon om programvare finnes også på Appbiblioteket (appbiblioteket.no) - et nettsted fra NAV om bruk av smartteknologi for mennesker med nedsatt funksjonsevne.

**Læringsmiljøet skal være
utformet etter prinsippet om
universell utforming.**

Standardiserte løsninger for individuelle behov

Tilretteleggingen ved fagskoler, universiteter og høyskoler skal ta utgangspunkt i forutsetningene og behovene til studenten som trenger tilrettelegging. Det må vurderes konkret hva den enkelte student har behov for. Tilrettelegging kan skje både gjennom generelle tiltak overfor hele studentgruppen eller gjennom spesifikke tiltak rettet kun mot den aktuelle studenten.

Tilretteleggingen kan skje innenfor eller utenfor det ordinære undervisningsopplegget. Høyere utdanning har med tiden utviklet flere varianter av «bransjestandarder» når det gjelder tilrettelegging for studenter med lese- og skrivevansker. Det innebærer gjerne en «grunnpakke» med flere tiltak.

Med slike grunnpakker unngår institusjonene et for finmasket tiltaksapparat som kan gi utilsiktet forskjellsbehandling av studenter med samme

funksjonsnedsettelse. Slike standardløsninger kan betraktes som tidsbesparende for institusjonen ved at det letter den individuelle vurderingen og eventuell klagebehandling, men innvilgelse av tiltak på bakgrunn av diagnosegruppe vil ikke alltid bety at det er *egnet individuell tilrettelegging*: Det vil være studenter med lese- og skrivevansker som har behov for ytterligere tilrettelegging utover standardiserte pakker. Standardiserte løsninger kan bare anvendes der de er egnet til å imøtekomme det individuelle behovet.

Skjematisk innvilgelse av en pakke med tiltak kan i sin tur bli unødig ressurskrevende for institusjonen hvis studenten likevel velger å ikke benytte seg av noen av tiltakene i pakken. Studenter må også ha frihet til å vegre seg for tiltak; eksempelvis dysleksiattest til sensor.

Likeverdige opplærings- og utdanningsmuligheter

Særlig når det gjelder nedsatt funksjonsevne kan indirekte diskriminering ta form av å unnlate å tilrettelegge, slik at det ikke oppnås reell likebehandling. I forarbeidene til likestillings- og diskrimineringsloven pekes det på at diskrimineringsforbudet også omfatter unnlatelser. Den enkelte fagskole har frihet til å velge hvilken form for tilrettelegging som skal iverksettes for å unngå å opptre i strid med forbudet om diskriminering.

Tilretteleggingen skal sikre likeverdige opplærings- og utdanningsmuligheter for studenter med funksjonsnedsettelse. Studenter med nedsatt funksjonsevne skal ikke stilles bedre enn andre studenter ved tilretteleggingen.

Lærestedets vurdering av hva slags individuell tilrettelegging som sikrer likeverdige utdanningsmuligheter kan vanskelig bli eksakt: – *Vil denne studenten med lese- og skrivevansker få likeverdige utdanningsmuligheter ved innvilgelse av pc med retteprogram på skriftlig eksamen? Vil det gi denne studenten en urettmessig fordel hvis hen i tillegg får utvidet tid?*

En rettesnor for å unngå indirekte diskriminering kan være: – *Hvis studenten ikke får denne tilretteleggingen, bidrar det til en forskjellsbehandling som **kan** medføre at hen kommer i en dårligere stilling på grunn av funksjonsnedsettelsen?*

Faglige krav

Tilretteleggingsplikten avgrenses av at tilretteleggingen ikke kan gå på bekostning av de faglige kravene som stilles i den enkelte utdanning.

Vurderingen av lovtekstens; «*tilretteleggingen skal ikke føre til en reduksjon av de faglige kravene som stilles i den enkelte utdanningen*», forutsetter kunnskap både om innholdet i utdanningene og om hva ulike tilretteleggingstiltak avhjelper.

En faglig vurdering innebærer å se konkret tilrettelegging opp mot læringsmålene. Eksempelvis kan student med dysleksi være innvilget retteprogram, men ikke ved eksamen i norsk og engelsk på en lærerutdanning.

Departementet viser i lovforarbeidene til fagskoleloven at selv om individuell tilrettelegging kan være en utfordring for institusjonen når det gjelder praksis, vil også studenter i slike studieprogram ha krav på tilrettelegging så lenge dette ikke medfører at de faglige kravene i utdanningen svekkes. For eksempel kan man ikke få fritak for obligatorisk fremmøte eller praksis. Man kan heller ikke

fritas for obligatoriske deler av en utdanning. Tilrettelegging kan ikke føre til at deler av studiet ikke er bestått eller avlagt.

Hvem står for den *faglige vurderingen* er et sentralt spørsmål. Er det administrativt eller faglig ansatte som vurderer om den individuelle tilretteleggingen ikke fører til en reduksjon av de faglige kravene som stilles i den enkelte utdanningen?

Det samarbeidet som forutsettes mellom administrasjonen og de faglige må finne sin form ved den enkelte fagskole. Det er neppe hensiktsmessig at faglig ansatte skal inn i vurderingen av enhver tilretteleggingssøknad. Selv om kunnskap om hvilket bistandsbehov som kan komme av ulike funksjonsnedsettelse er sentralt for alle faglærere, kan det være gode argumenter for at den tilretteleggingsfaglige behandlingen best ivaretas når saksbehandlingen ligger hos færre personer som jevnlig og over tid bygger erfaring og kompetanse om ulike funksjonsnedsettelse og tilretteleggingsmuligheter – og kan ha en spesialistrolle ved sin fagskole.

Fagskolens plassering av tilretteleggingsansvaret

Fagskolen trenger å ha definert arbeidet med å sikre likeverdige opplærings- og utdanningsmuligheter for studenter med funksjonsnedsettelse som et arbeidsfelt; med medarbeidere som bygger kompetanse og erfaring på feltet.

Det kan ha fordeler at kontaktlærer har ansvar for dialog om tilretteleggingsbehov og -muligheter i studiesituasjonen, men det er også et spørsmål om hvordan en tilstreber likebehandling. Kan en komme ut for situasjoner hvor det én lærer synes er uproblematisk tilrettelegging, synes en annen går på bekostning av faglige krav? Hvordan sikrer fagskolen at lærerne får opparbeidet kompetanse på tilretteleggingsfeltet? Hvis det f.eks. dreier seg om å få på plass avtale om fleksibilitet med hensyn til oppmøte og/eller innleveringsfrister, vil det å løse saken på lavest mulig nivå være at studenten avtaler dette direkte med faglærer. På den annen side vil det bety at ansvaret for å få på plass tilretteleggingen blir studentens ansvar.

Å skulle legge fram sitt anliggende til lærer etter lærer hever terskelen for å etterspørre slik tilrettelegging.

En del har dette på plass; men en naturlig start for en fagskole kan være å utpeke en fast kontaktperson for studenter med funksjonsnedsettelse. Dette har vært et krav for universiteter og høyskoler i mer enn 20 år.

En fast kontaktperson gjør at fagskolen får en eller flere som bygger kompetanse om hvilket bistandsbehov som kan komme av ulike funksjonsnedsettelser, og vil kunne bidra til kvalitet i saksbehandlingen både når det gjelder vurdering av dokumentasjon, vedtak, og gjennomføring av tilretteleggingen.

I det koordinerende ansvaret en kontaktperson bør ha, ligger også samhandlingen med de faglig ansatte som skal sikre at tilretteleggingen ikke går ut over de faglige kravene i utdanningen.

Samarbeid student – fagskole

Kunnskap om tilrettelegging ligger både hos fagskolen og studenten. Tilretteleggingsplikten forutsetter at utdanningsinstitusjonen og studenten samarbeider. Dersom studenten vet hva som vil tilfredsstillende behovet for individuell tilrettelegging, må studenten gi informasjon om dette. Utdanningsinstitusjonen har plikt til å aktivt forsøke å tilrettelegge og bør sette seg inn i hvilke tilretteleggingsbehov som kan følge av den aktuelle diagnosen eller funksjonsnedsettelsen. Lærestedet kan ikke overlate ansvaret for å etterspørre tilrettelegging til personen med et tilretteleggingsbehov.

Mange studenter etterspør en liste over mulige tilretteleggingstiltak uten at dette handler om «– *Hva kan jeg få?*». Åpenhet fra fagskolens side om hva individuell tilrettelegging helt konkret innebærer, kan bidra til en bedre

forventningsavklaring, og imøtekomme både studenter som forventer at diagnosen automatisk vil generere spesifikke tilretteleggingstiltak – og studenter som reagerer på at de ikke er blitt informert om hva de har rett til av individuell tilrettelegging.

Praktiske tiltak for å bidra til å oppfylle fagskolens tilretteleggingsplikt inkluderer lett tilgjengelig informasjon om hvem som er kontaktperson, samt trefftider og kontaktinfo. Det bør gis informasjon om konkrete tilretteleggingstiltak uten å knytte disse til spesifikke funksjonsnedsettelse eller diagnoser. En uttømmende liste over tilretteleggingstiltak kan vanskelig gis, men overordnede begrep som 'tilrettelagt eksamen' bør fylles med mer spesifikt innhold.

Opplyse om funksjonsnedsettelse («disclosure»)

Alle vil veie fordeler og ulemper ved å opplyse om funksjonsnedsettelse. Eksempelvis kan det tenkes at studenter som er avhengig av helseattest i framtidig yrkesutøvelse ugjerne vil utgi helseopplysninger. Informasjon fra skolens side om hva 'individuell tilrettelegging' er, kan bidra til å tydeliggjøre fordelene ved å be om en samtale om tilretteleggingsbehov og -muligheter. Får en til å dreie fokuset fra «– *Hva feiler det deg?*» til «– *Hva er viktig for deg?*», kan det gi et enda bedre utgangspunkt for samhandlingen mellom student og lærested.

Ikke alle som søker tilrettelegging har behov for en kartleggingssamtale. Hvis en søknad om tilrettelegging forutsetter dialog, enten det er e-post, telefon eller et personlig møte; kan det heve terskelen for å etterspørre tilrettelegging. Det må være mulig å søke om tilrettelegging uten en samtale. Informasjonssikkerhet er her et stikkord: å sende en søknad med helseopplysninger er en betraktelig barriere i seg selv.

**Ordet dysleksi kommer fra
“Dys” og “Leksi” som betyr
“vansker med ord”.**

Utredning av studenter med lese- og skrivevansker

Hvilken dokumentasjon bør kreves i forbindelse med tilrettelegging for studenter med lese-/skrivevansker? Noen institusjoner krever rapport fra en sakkyndig utredning. De fleste som krever en sakkyndig utredning/ logopedisk utredning, godkjenner utredninger fra ungdomsskolen. Andre anser en uttalelse eller erklæring fra fastlege som tilstrekkelig.

Lovverket bygger på at lese- og skrivevansker skal ha blitt avdekket i løpet av grunnopplæringen. Studenter som tidligere er utredet for dysleksi, har i utgangspunktet tilstrekkelig dokumentasjon å fremlegge. Mange studenter blir først klar over sine lese- og skrivevansker i forbindelse ved oppstart i høyere utdanning. Disse studentene mangler dokumentasjon på sine lese- og skrivevansker når de skal søke tilrettelegging.

Studenter har ikke den samme retten til sakkyndig vurdering av sine særlige behov, slik det følger av opplæringsloven, hvor elever

i grunnskole og videregående opplæring kan utredes for lese- og skrivevansker ved den kommunale eller fylkeskommunale pedagogisk-psykologiske tjenesten (PPT).

Selv om lese- og skrivevansker skal være avdekket før oppstart i høyere utdanning, er det behov for å finne løsninger for de som av ulike årsaker ikke har blitt fanget opp, eller som av andre årsaker har behov for ny utredning. Noen høyere utdanningsinstitusjoner har inngått avtaler om utredning ved lokal PPT, men dette er ikke gjennomførbart overalt. Andre institusjoner har avtale med privatpraktiserende logoped. Utgifter dekkes normalt av lærestedet. Verken studentsamskipnader eller Statped har noe mandat til utredning av lese- og skrivevansker for studenter. NAV Arbeidsrådgivning tilbyr i visse tilfeller utredning for lese- og skrivevansker.

Noen høyere utdanningsinstitusjoner står selv for screening/ kartlegging av lese- og skrivevansker som grunnlag for å tilstå tilrettelegging.

Dysleksi Norges faglige retningslinjer

Interesseorganisasjonen Dysleksi Norge har utarbeidet '*Faglige retningslinjer for kartlegging, utredning og oppfølging av elever med dysleksi*' (<https://dysleksinorge.no/produkt/faglige-retningslinjer-dysleksi/>) hvor formålet er å gi generelle anbefalinger for personer som jobber i PP-tjenesten eller som koordinator for spesialpedagogiske tiltak og/eller tilrettelegging på den enkelte skole.

De faglige retningslinjene forstår kartlegging som et samlebegrep på ulike typer undersøkelser og tester. Screening, systematisk kartlegging og diagnostisering er alle forskjellige former for kartlegging:

- Screening kan identifisere om en elev skårer under den kritiske grensen på det testen måler, som evnen til å gjenkjenne ordbilder eller å finne lyder i ord. Det er viktig å forstå screeningens begrensninger og hva den ikke sier noe om. Den sier for eksempel ikke noe om årsaker eller andre ferdigheter som påvirker resultatet.

- Systematisk kartlegging er mer grundig og kan avdekke svikt i delferdigheter.
- Diagnostisering, innebærer en omfattende kartlegging av elevens funksjonsnivå sett mot kriteriene for diagnosen. Diagnostisering gjøres med standardiserte tester eller med dynamisk kartlegging.

Retningslinjene framholder at det ikke er nok å vite at eleven har vansker; men at det også trengs kunnskap om årsaken til vanskene, hvordan de kommer til uttrykk, og hvordan de best kan avhjelpest. Det pekes på at elever bør være utredet tidlig i grunnskolen for at datahjelpemidler skal være en funksjonell støtte når læringstrykket øker.

Ikke-utredete studenter

For studenter som ikke tidligere er utredet for lese- og skrivevansker er det et åpent spørsmål om hva som vil være den enkeltes kost-nyttevurdering om å ta i bruk datahjelpemidler. Hvor store ressurser må studenten investere for at lese-/skrivestøtteprogram skal være en funksjonell støtte? Selv uten videre spesialpedagogisk oppfølging kan en screening/kartlegging som indikerer lese- og skrivevansker i seg selv være til nytte for studenten; både ved at det gir en forklaring på vanskene i forbindelse med utdanning, samt at det etter den enkelte fagskoles vurdering kan åpne for tilretteleggingstiltak.

Å kunne få på plass tilretteleggingstiltak ved studiestart kan være avgjørende for at studenten ikke føler seg tvunget til å avbryte utdanningen. For studenter som ikke tidligere er utredet for dysleksi, kan tid og kostnader forbundet med en sakkyndig utredning gjøre det aktuelt for fagskoler å vurdere om de kan bistå denne studentgruppen med å frembringe dokumentasjon på lese- og skrivevansker gjennom en mindre omfattende screening/kartlegging.

Eksempler på kartleggingsverktøy

Literate screeningtest (Literate)

Utviklet for å avdekke lese- og skrivevansker og dysleksi hos ungdom og voksne. Den kan gjennomføres både som gruppetest og som individuell test. Det tar totalt ca. 30 minutter å gjennomføre hele testbatteriet, som består av seks ulike tester. For å gjennomføre testen må testlederen gjennomgå et obligatorisk dagskurs.

Ordkjedetesten (Logometrica)

En test som på 10 minutter kartlegger ordavkodings-ferdigheter. Testen er standardisert for elever på trinn 3-10 samt elever i videregående skole og voksne. Det er ikke sertifiseringskrav knyttet til testen.

Rådgiveren (NetPed)

Kartleggingstester for avklaring av fagnivå i norsk, engelsk og matematikk for personer fra 10 år til og med voksne. Resultat gir også indikasjoner og innspill på utredningsbehov

fra PPT mv. Det forutsettes at Rådgiveren brukes av personer med nødvendig pedagogisk bakgrunn og erfaring. Utvikler anbefaler at alle testoperatører gjennomfører godkjent opplæring. Oppgitte kompetansekrav for sertifiseringskurset er at testoperatører bør ha erfaring innen undervisning og/eller attføring.

Logos (Logometrica)

Kartlegger testpersonens leseferdighet og avdekker dysleksi. Det foreslås tiltak basert på den enkeltes resultater. Sertifiseringskurset er obligatorisk for brukere av Logos. Tolkingskurset er for sertifiserte brukere og tiltakskurset er for både sertifiserte og ikke-sertifiserte brukere. Kun personer med pedagogisk eller psykologisk utdanning kan sertifisere seg. En masteroppgave (2012) kartla at de aller fleste PP-rådgivere (84 %) benyttet testen Logos som ledd i utredningen.

Universell – jobber for samarbeid og kunnskap om læringsmiljø, universell utforming og inkluderende løsninger i høyere utdanning.

www.universell.no

Besøksadresse: Kolbjørn Hejesvei 4, NTNU
Postadresse: Universell NTNU, 7491 Trondheim
E-postadresse: kontakt@universell.no

2020

universell*